

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА АВТЕНТИЧНОСТІ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ****CRIMINAL LAW PROTECTION OF THE AUTHENTICITY OF CULTURAL PROPERTY
UNDER THE LEGISLATION OF SOME EU STATES**Гулкевич В.Д., к.ю.н.,
начальник відділу*Івано-Франківська обласна прокуратура*

Стаття висвітлює особливості кримінально-правової охорони автентичності культурних цінностей відповідно до законодавства окремих держав Європейського Союзу. Проаналізовано положення італійського та словацького кримінальних кодексів, а також спеціальних законів Румунії та Польщі, які передбачають кримінальну відповідальність за підробку культурних цінностей, впровадження фальсифікатів у легальний обіг та інші діяння щодо узаконення таких підробок. Основну увагу у статті звернуто на причини криміналізації зазначених суспільно-небезпечних діянь, коротку характеристику їх об'єктивних та суб'єктивних ознак.

Установлено, що визнання в окремих державах Європейського Союзу кримінальними правопорушеннями підробок культурних цінностей та інших дій щодо підроблених надбань культури зумовлено стрімким зростанням ринку підробок культурних цінностей, нівелюванням поняття вірогідності творів геніїв світового мистецтва, злочинним використанням фальсифікатів цих творів у фінансово-кредитних операціях.

Предметом підробки культурних цінностей зазвичай визнаються рухомі культурні цінності, однак законодавство Італії, Польщі та Словаччини не виключає можливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб за вчинену підробку нерухомих культурних цінностей.

Поряд з повною чи частковою підробкою або переробкою культурних цінностей у вказаних державах визнаються кримінально-карними різного роду дії щодо впровадження у легальний обіг підроблених культурних цінностей, у тому числі їх умисне придбання, збут, демонстрація публіці, посвідчення автентичності тощо.

Суб'єктами підробки культурних цінностей та інших діянь щодо їх упровадження у легальний обіг можуть бути не лише автори підробок, але й особи, які вчиняли дії, покликані надати фальсифікованим надбанням культури законного статусу. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробкою культурних цінностей, характеризується прямим умислом.

Зважаючи на поширеність фактів підробок культурних цінностей в Україні, високий рівень суспільної небезпеки цих діянь, досвід окремих держав Європейського Союзу щодо кримінально-правової охорони автентичності надбань культури бути використаний національним законодавцем.

Ключові слова: культурні цінності, культурна спадщина, підробка культурних цінностей, Італійська Республіка, Республіка Польща, Словацька Республіка, Румунія, Європейський Союз, кримінально-правова охорона, кримінальна відповідальність, кримінальні правопорушення.

The article reveals the main peculiarities of criminal liability for cultural property counterfeiting according to the legislation of some European Union states. The author analyses the provisions of the Italian and Slovak criminal codes, as well as special laws of Romania and Poland, which provide for criminal liability for cultural property forgery and introducing counterfeits into legal circulation. The article focuses on the reasons for criminalisation of these socially dangerous acts, and examines their objective and subjective features.

The author establishes that criminalisation of cultural property forgery and other actions relating to counterfeit cultural property in some EU countries is due to the rapid growth of the market for counterfeit cultural property, levelling the concept of authenticity of works of world art geniuses, and criminal use of falsified works in financial and credit transactions.

The material object of cultural property forgery is usually recognised as movable cultural property, but the legislation of Italy, Poland and Slovakia does not exclude the possibility of criminal liability for counterfeiting immovable cultural property.

Along with the full or partial forgery or alteration of cultural property, these states criminalise various actions to introduce counterfeit cultural property into legal circulation, including its acquisition, sale, display to the public, authentication, etc.

Criminal liability for counterfeiting cultural property and introducing it into legal circulation applies not only to the authors of counterfeits, but also to persons who commit actions intended to give the falsified cultural property a legal status. Direct intent characterises the subjective aspect of criminal offences related to cultural property forgery.

Cases of cultural property forgery are quite common in Ukraine; the social danger of these acts is high. Therefore, the Ukrainian legislator can use the positive experience of some European Union states to strengthen the criminal law protection of the authenticity of cultural property.

Key words: cultural property, cultural heritage, counterfeiting of cultural property, Italian Republic, Republic of Poland, Slovak Republic, Romania, European Union, criminal law protection, criminal liability, criminal offences.

Постановка проблеми. Рівень кримінально-правової охорони культурної спадщини у державах Європейського Союзу (далі – ЄС) зростає з року в рік. Незважаючи на тисячолітню історію підробок та торгівлі фальсифікованими творами мистецтва та різного роду артефактами, підробка культурних цінностей належить до відносно нових кримінальних правопорушень проти культурної спадщини. Важливість посилення кримінально-правової охорони автентичності культурних цінностей, як способу протидії шахрайству, зумовлюється стрімким зростанням обсягів продаж та їх вартості, необхідністю забезпечення вірогідності цін на шедеври світового мистецтва, котрі нерідко слугують засобами забезпечення кредитування.

Вказана проблематика може бути актуальною і для національної системи правової охорони культурних цінностей, особливо через напад російської федерації на Україну, окупацію агресором значної частини терито-

рії держави, незаконне заволодіння та знищення сотень музеїв, бібліотек та інших сховищ культурних цінностей.

Аналіз останніх досліджень. Оскільки українське законодавство не передбачає кримінальної відповідальності за підробку культурних цінностей, то вітчизняні науковці не досліджували вказану проблематику кримінально-правової охорони культурної спадщини. Водночас, польськими ученими А. Щекальою [1] та Д. Вільком [2] здійснено комплексне дослідження національного законодавства, яке передбачає кримінальну відповідальність за підробку культурних цінностей та впровадження їх в обіг. У своїх монографіях автори також висвітлили деякі аспекти караності підробки культурних цінностей за законодавством інших держав. Італійські та польські науковці Дж. П. Демуро [3], П. Чіполла [4], Б. Гадецькі [5] та В. Шафранські [6] та інші також аналізували норми національного законодавства про кримінальну відповідальність за вчи-

нення таких злочинів. Автор цієї статті у своїх працях стисло дослідив зміст чинної раніше норми італійського Кодексу про культурні та ландшафтні цінності та сучасної ст. 518-*quaterdecies* Кримінального кодексу Італії, які визнавали та визнають злочином підробку творів мистецтва та інші діяння щодо обігу підроблених культурних цінностей [7; 8].

Тому, **метою цієї статті** є дослідження законодавства окремих держав ЄС про кримінальну відповідальність за підробку культурних цінностей та незаконний обіг таких предметів, надання пропозицій щодо удосконалення кримінально-правової охорони культурної спадщини.

Виклад основного матеріалу дослідження. За оцінками провідних мистецтвознавців частка підроблених художніх творів становить щонайменше половини усього світового ринку торгівлі творами мистецтва. Зростання кількості підробок культурних цінностей пояснюється високим рівнем попиту та стрімким ростом цін на різного роду артефакти та твори мистецтва [9, с. 67–69].

Крім того, підробка культурних цінностей, насамперед археологічних предметів, поряд з заподіянням шкоди світовому ринку торгівлі артефактами та творами мистецтва, призводить, як влучно висловилася італійська дослідниця Дж. Калкані, до «культурного забруднення». Авторка цілком слушно вважає, що введення в легальний обіг підроблених культурних цінностей як справжніх, має шкідливий чи, навіть, отруйний вплив на розвиток науки [10, с. 117].

Підробка старожитностей та творів мистецтва сягає своєю корінням у сиву давнину, зокрема, ще у Стародавньому Римі процвітала підробка грецьких творів мистецтва та торгівля ними [1, 53]. Особливий розвиток обігу підроблених артефактів почався у часи Просвітництва. Загальновідомим вважається факт підробки у 1496 році славетним італійським скульптором та художником Мікеланджело Буонаротті мармурової фігури бога Купідона, яку він, після виготовлення, закопав у землю, маючи на меті надати статуї вигляду античного твору. Через деякий час молодий автор вигідно продав власне творіння, видавши його за нещодавно відшукану давньогрецьку скульптуру. Врешті-решт покупець викрив шахрайство Мікеланджело, однак, вражений його талантом, не лише не зажадав повернення виплачених за скульптуру коштів, але й сприяв творчості майстра [1, с. 54–55]. Крім Мікеланджело з різних мотивів підробляли чужі твори мистецтва такі визначні художники минулого як Рубенс, Гогарт та дель Сарто [11, с. 77].

Одним з найвідоміших фальсифікаторів творів образотворчого мистецтва був голландський художник Ган ван Мегерен, який у першій половині 20 століття підробив та продав щонайменше вісім полотен, видавши їх за твори голландських майстрів живопису 17 століття Яна Вермера та Пітера ван Гоха [11, с. 81].

Незважаючи на поширеність випадків підробки культурних цінностей, кримінальна відповідальність за такі діяння європейськими державами тривалий час не запроваджувалася.

Необхідно відзначити, що Конвенція Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями, підписана 19.05.2017, у переліку кримінальних правопорушень, які держави-члени Ради Європи зобов'язалися переслідувати, не містить зазначеного делікту [12].

У більшості держав ЄС підробка культурних цінностей і наступний їй збут шляхом обману може вважатися шахрайством. Однак, яким чином кваліфікувати дії зловмисника, який лише підробляє культурні цінності, але безпосередньо не вводить в оману конкретного потерпілого і не обізнаний з усіма деталями шахрайства, котре може вчинитися через певний час після підробки? Адже за таких обставин у фальсифікатора відсутній умисел на вчинення шахрайства щодо конкретної, невідомої йому

особи, однак він чудово усвідомлює, що його підробка буде використана зі злочинною метою.

Саме тому в окремих державах ЄС встановлена кримінальна відповідальність за підробку культурних цінностей, вчинена незалежно від наміру скоєння шахрайства. Отже, кримінальна відповідальність за підробку культурних цінностей вперше запроваджена Законом Італійської Республіки (далі – Італії) від 20.11.1971 № 1062 «Кримінально-правові норми про підробку та переробку творів мистецтва», який складався з дев'яти статей [13].

Надалі кримінально-правові норми цього закону інкорпоровано до Законодавчого декрету від 29.10.1999 № 490 «Єдиний текст законодавчих положень у сфері культурних та природних цінностей» [14], прийнятого Кабінетом Міністрів Італії та підписаного Президентом Італії на підставі ст. 76 Конституції Італії [15] та ст. 1 Закону від 08.10.1997 № 352 «Положення про культурні цінності» [16].

Пізніше кримінальна відповідальність за підробку культурних цінностей передбачалась ст. 178 «Підробка творів мистецтва» Кодексу про культурні та ландшафтні цінності, прийнятого Законодавчим декретом 22.01.2004 № 42 [17] на підставі ст. 10 Закону від 06.07.2002 № 137 [18].

І, нарешті, Законом від 09.03.2022 № 22 [19] кримінально-правові норми з Кодексу про культурні та ландшафтні цінності переміщені в окремий розділ VIII-*bis* «Злочини проти культурної спадщини» Книги II «Про окремі злочини» Кримінального кодексу Італії (далі – КК Італії) [20]. Станом на сьогодні кримінальна відповідальність за низку діянь, пов'язаних з підробкою культурних цінностей, передбачена ст. 518-*quaterdecies* КК Італії «Підробка творів мистецтва».

Відповідно до цієї норми караються позбавленням волі на строк від одного до п'яти років та штрафом від 3000 до 10000 євро наступні діяння:

- підробка, зміна чи відтворення твору живопису, скульптури або графіки, предмета старовини чи предмета, який має історичне або археологічне значення, вчинені з корисливою метою;
- виставлення на продаж, зберігання з метою продажу, ввезення на територію держави або ж будь-яке інше впровадження з такою ж метою в обіг як справжніх, підроблених, змінених або відтворених примірників творів живопису, скульптури або графіки, предметів старовини чи предметів, які мають історичне або археологічне значення, особою, котра не брала участі у їх підробці;
- підтвердження автентичності підроблених, змінених або відтворених творів або предметів, указаних у п. «а» та «б», особою, обізнаною про їх підробку;
- посвідчення, у цілому чи частково, автентичності підроблених, змінених або відтворених творів або предметів, указаних у п. «а» та «б», шляхом декларацій, оцінок, публікацій, проставлення печаток або іншим чином, особою, котрій відомо про підробку цих предметів.

Підроблені, змінені або відтворені примірники творів або предметів, завжди підлягають конфіскації, за винятком випадків, коли вони належать особам, не причетним до злочину. З метою запобігання повторному введенню підроблених цінностей у легальний обіг реалізація конфіскованих предметів на аукціонах з продажу майна, здобутого злочинним шляхом, забороняється.

Очевидно, що італійський законодавець визнав предметом не будь-який художній твір, а лише той який, належить до культурних цінностей. Незважаючи на назву статті цього закону, предметом злочину є не лише художні твори, але й інші культурні цінності, як рухомі, так і нерухомі [4, с. 275–279].

Італійські науковці дискутували щодо правового блага, на яке посягає аналізований злочин, часто не визнаючи ним культурну спадщину та вважаючи об'єктом цього злочину публічну або ж комерційну довіру [4, с. 284–286].

Водночас, розміщення норми, яка передбачає кримінальну відповідальність за підробку культурних цінностей у розділ КК Італії, який має назву «Злочини проти культурної спадщини», напевно дає відповідь на це питання.

Республіка Польща (далі – Польща) на шляху до вступу до ЄС активно удосконалювала законодавство, покликане охороняти культурну спадщину, однак польське кримінальне та інше законодавство до 2006 року не містило будь-якої норми, яка б передбачала кримінальну відповідальність за підробку надбань культури або ж за торгівлю ними. Продаж підробленої культурної цінності, яка зловмисником видавалась за справжню, могла каратися як шахрайство, за § 1 ст. 286 Кримінального кодексу Польщі [21]. Проте, особу, яка лише підробила ту чи іншу культурну цінність, маючи на меті впровадити її у легальний обіг, притягнути до кримінальної відповідальності хоча б за готування до шахрайства було неможливо [1, с. 178–198; 6, с. 572–573]. Б. Гадецькі стверджує, що криміналізації підробки культурних цінностей домагалися польські торгівці антикваріатом та колекціонери [5, с. 71].

Отже, Законом від 24.02.2006 [22] доповнено Закон про охорону пам'яток та опіку над пам'ятками (далі – ЗОПОП) [23] ст. 109а та ст. 109б.

Відповідно до ст. 109а ЗОПОП особа, яка підробляє або переробляє пам'ятку з метою використання її в обігу пам'яток, підлягає штрафів, обмеженню волі або позбавленню волі до двох років.

Таким самим покаранням, згідно ст. 109б ЗОПОП, підлягає особа, яка збуває рухому річ як рухому пам'ятку, або пам'ятку як іншу пам'ятку, знаючи, що вони підроблені або перероблені.

Предметом охорони, тобто об'єктом злочину у розумінні української доктрини кримінального права, польські науковці визнають автентичність пам'ятки та віру у справжність пам'яток, які перебувають в обороті [5, с. 71].

Предметом обох злочинів названо пам'ятку, рухому та нерухому, поняття та різновиди якої визначено у ст. 3 та 6 ЗОПОП. У ст. 109б Закону окремо виділено також і рухому річ, яку видають за рухому пам'ятку. Підробка художніх творів, які не визнані пам'ятками, не може кваліфікуватися як злочин, передбачений ст. 109а ЗОПОП. Такі діяння можуть визнаватися шахрайством або ж порушенням авторського права, якщо стосовно цих творів діє авторське право.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 109а ЗОПОП, полягає у підробці або ж переробці пам'ятки. Підробкою пам'ятки визнають виготовлення предмета, який імітує культурну цінність, а тому повинен вважатись оригінальним. Переробкою є внесення змін до уже існуючої пам'ятки з метою надання їй вигляду іншої пам'ятки.

Суб'єктивна сторона підробки або переробки пам'ятки характеризується прямим умислом та спеціальною метою, яка полягає у намірі впровадження фальсифікату в легальний обіг культурних цінностей [2, с. 37].

Польські науковці А. Щекаля та В. Вільк у своїх монографіях під час аналізу законодавства інших держав обмежились дослідженням указаної вище раніше чинної норми італійського Кодексу про культурні та ландшафтні цінності, зазначивши, що в інших державах ЄС підробка культурних цінностей карається як шахрайство. Однак, на час написання їхніх творів у кількох державах ЄС уже існувала окрема кримінальна відповідальність саме за підробку культурних цінностей.

Зокрема, Законом Словацької Республіки (далі – Словаччини) від 05.08.2011 № 262/2011 Кримінальний кодекс (далі – КК) [24] цієї держави доповнено параграфом 249а «Підробка предметів культурної цінності». Відповідно до ч. 1 пар. 249а КК Словаччини карається позбавленням волі на строк до двох років незаконне виготовлення, копіювання або зміна предмета культурної цінності з метою надання йому вигляду справжньої культурної цінності,

або придбання чи володіння таким предметом для себе чи іншої особи.

Згідно ч. 2 цієї ж норми караються позбавленням волі на строк від одного до п'яти років ці ж діяння, вчинені з особливим мотивом, у значному розмірі або ж за допомогою використання комп'ютерної системи.

На підставі ч. 3 пар. 249а КК Словаччини карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років особа, яка вчинила діяння, передбачені ч. 1 цього ж параграфу, більш тяжким способом або у великому розмірі. Ще суворіше, згідно ч. 4 цієї ж норми, позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років караються ці ж діяння, вчинені в особливо великому розмірі, членом небезпечної групи або щодо культурної цінності, яка охороняється особливим законом.

Предметом цього злочину визнано предмети культурної цінності, визначення яких надано у ст. 2 Закону від 28.04.2009 «Про музеї та галереї, також про охорону предметів культурної цінності та про внесення змін до Закону Словацької народної ради про проступки, зі змінами та доповненнями» [25]. Отже, предмет культурної цінності – це оригінальний матеріальний або нематеріальний об'єкт, який прямо чи опосередковано свідчить про розвиток суспільства і має постійне наукове, історичне, культурне або художнє значення. Предметом культурної цінності вважається також природний об'єкт, який має здатність свідчити про розвиток природи і має неминущу наукову та історичну цінність. Очевидно, що предметом злочину, передбаченого пар. 249а КК Словаччини, є рухомі культурні цінності, однак, кримінальна відповідальність за підробку нерухомої пам'ятки не виключається.

Відповідно до ч. 1 пар. 125 КК Словаччини розмір значної шкоди визначено у сумі понад 20 тис. євро, великої шкоди – понад 250 тис. євро, особливо великої шкоди – понад 650 тис. євро.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні активних дій, описаних у диспозиції статті. Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

У Румунії кримінальна відповідальність за підробку культурних цінностей передбачена Законом від 25.10.2000 № 182 «Про захист рухомої національної спадщини» (далі – ЗЗРНС). Відповідно до ст. 81 ЗЗРНС підробка класифікованих культурних цінностей з комерційною метою або ж виставлення їх публічно є злочином і карається позбавленням волі від трьох місяців до двох років або штрафом [26].

На відміну від попередніх трьох держав, чие законодавство проаналізовано вище, румунський законодавець чітко визнав кримінально-караною підробку лише рухомих культурних цінностей. Крім того, ці культурні цінності повинні бути класифіковані, тобто належати, відповідно до ст. 4 ЗЗРНС, до:

- скарбниці національної рухомої культурної спадщини, що складається з культурних цінностей, які мають виняткову цінність для людства;

- національного фонду рухомої культурної спадщини, що складається з культурних цінностей, які мають особливу цінність для Румунії.

Отже, ми спостерігаємо повільний процес криміналізації підробки культурних цінностей у державах ЄС. Постає питання: чи доцільно розпочати дискусію про можливість визнання кримінально-караною підробки культурних цінностей в Україні?

У доктрині кримінального права існує багато концепцій криміналізації діянь, однак вирішальними чинниками для визнання деліктів кримінально-караними є їх суспільна небезпечність та поширеність [27, с. 24]. Очевидно, що рівень суспільної небезпечності підробки культурних цінностей є доволі високим, адже такі діяння завдають велику шкоду, насамперед, культурній спадщині, підмінюючи справжні твори мистецтва та інші витвори куль-

тури різного роду фальсифікатами та упродовжуючи їх у легальний обіг. Напевно, підробка культурних цінностей є не менш суспільно-небезпечним діянням ніж підробка документа, кримінальна відповідальність за яку, передбачена ст. 358 Кримінального кодексу України.

Чи можна стверджувати, що підробка культурних цінностей є поширеним явищем в Україні? Оцінити обсяги підробки культурних цінностей у нашій державі важко, оскільки така діяльність є надзвичайно прихованою. Водночас, під час розслідування окремих кримінальних правопорушень виявлялися факти підробки культурних цінностей на замовлення осіб, котрі мали намір вчинити і вчинили злочини проти власності чи у сфері службової діяльності.

Про поширеність та безкарність підробки культурних цінностей свідчить вирок Ямпільського районного суду Вінницької області від 20.06.2017, яким троє службових осіб, у тому числі керівники правоохоронного органу та музейної установи, визнані винуватими та засуджені за незаконне заволодіння 21 картиною відомих українських художників, котрі зберігались у Ямпільському музеї образотворчого мистецтва, шляхом підміни оригіналів підробленими картинами [28]. Під час судового розгляду встановлено, що один з місцевих художників на прохання та кошти засуджених виготовив копії двох картин відомих українських художників, автори інших підробок встановлені не були. Особа, яка підробила музейні експонати, дала показання у судовому засіданні як свідок, проте, до кримінальної відповідальності не притягувалась, оскільки не було доведено, що її умисел поширювався на незаконне заволодіння культурними цінностями.

Наведений вирок є чи не єдиним свідченням випадку, коли унаслідок досудового розслідування викрито не

лише факт підробки культурних цінностей, але й одного з її авторів.

Отже, підробка культурних цінностей залишається надзвичайно латентним явищем. Зокрема, упродовж десятиліть правоохоронним органам не вдалося встановити долю оригіналів картин українського художника Миколи Глушенка, які ще у 2001 році були передані Національним художнім музеєм для експонування у приміщенні Кабінету Міністрів України та пізніше були замінені підробками. Тим більше, не встановлено осіб, які виконали ці підробки [29].

Про поширеність підробок культурних цінностей, у тому числі археологічних знахідок, свідчать також публікації українських археологів [30].

Висновки. Важливість охорони культурної спадщини, у тому числі автентичності культурних цінностей, не підлягає жодним сумнівам. Досвід законотворчості окремих держав Європейського Союзу, для яких притаманний високий рівень кримінально-правової охорони культурної спадщини, щодо встановлення кримінальної відповідальності за підробку культурних цінностей та дії з їх впровадження у легальний обіг заслуговує на увагу та глибоке вивчення.

Судова практика, численні публікації в засобах масової інформації свідчать про поширеність підробок культурних цінностей в Україні. В умовах окупації російською федерацією частини території України, яка супроводжується розграбуванням та вивезенням окупантами культурних цінностей з українських музеїв, загроза підробок важливих національних культурних цінностей зростає.

Отже, рівень суспільної безпеки підробки культурних цінностей в Україні є достатньо високим та робить можливою та доцільною криміналізацію цього діяння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Szczekala A. Falszerstwa dzieł sztuki. Zagadnienia prawnokarne. Warszawa: Lex, 2012. 276 s.
2. Wilk D. Falszerstwa dzieł sztuki. Aspekty prawne i kryminalistyczne. Wydawnictwo C.H.Beck. Warszawa, 2015. 348 s.
3. Demuro G.P. Beni culturali e tecniche di tutela penale. Milano – Dott. A.Giuffrè Editore, 2002. 540 p.
4. Cipolla P. La repressione penale della falsificazione delle opere d'arte. Il Codice dei beni culturali e del paesaggio. Gli illeciti penali. A cura di Adelmo Manna. Milano – Dott. A.Giuffrè Editore, 2005. p. 275-279.
5. Gadecki B. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 108-120. Przepisy karne. Komentarz. Wydawnictwo C.H. Beck. Warszawa, 2014. 178 s.
6. Szafranski. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z perspektywy fałszerza – wokół art. 109a i 109b. Prawo ochrony zabytków. Redakcja Kamil Zeidler. Warszawa-Gdańsk, 2014. S. 570-586.
7. Гулкевич В.Д. Загальна характеристика кримінально-правової охорони культурних цінностей в Італійській республіці. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Серія Право. Випуск 48. Том 2. С. 69-74.
8. Гулкевич В.Д. Реформа кримінально-правової охорони культурної спадщини в Італійській Республіці. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 9. С. 313-318. URL: <http://lsei.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=166> (Дата звернення: 07.10.2024).
9. Amineddoleh Leila A. Are You Faux Real? An Examination of Art Forgery and the Legal Tools Protecting Art Collectors. Cardozo Arts & Entertainment Law. 2016. Vol. 34:59. P. 59-111.
10. Calcani G. The Cultural Pollution of the Fake: The Case of the Pseudo-Ancient Bronze of an "Artisan" at the Metropolitan Museum of Art. At Beyond Forgery. Collecting, Authentication and Protection of Cultural Heritage. Edited by M. Salvadori, E. Bernard, L. Zamparo, M. Baggio. Antenor Quaderni. Padova University Press. 2022. № 52. P. 117-124.
11. Fine G.A. Cheating History: the Rhetorics of Art Forgery. Empirical Studies of the Arts. 1983. Vol. 1 (1). P. 75-93.
12. Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property, Nicosia, 19.V.2017. Council of Europe. Treaty Office. URL: <https://rm.coe.int/1680710435> (Дата звернення: 07.10.2024).
13. Legge 20 novembre 1971, n. 1062 (in Gazz. Uff., 17 dicembre, n. 318). URL: <https://www.tine.it/NormativaBBCC/legge1062.htm> (Дата звернення: 07.10.2024).
14. Decreto Legislativo 29 ottobre 1999, n. 490. Testo unico delle disposizioni legislative in materia di beni culturali e ambientali, a norma dell'Art. 1 della legge 8 ottobre, n. 352. URL: <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/1999/12/27/099G0542/sg> (Дата звернення: 07.10.2024).
15. Costituzione della Repubblica Italiana 22 dicembre 1947. URL: <https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione.pdf> (Дата звернення: 07.10.2024).
16. Legge 8 ottobre 1997, n. 352 Disposizioni sui beni culturali. URL: <http://www.parlamento.it/parlam/leggi/97352l.htm> (Дата звернення: 07.10.2024).
17. Decreto Legislativo 22 gennaio 2004, n. 42 Codice dei beni culturali e del paesaggio legge 6 luglio 2001, n. 137. URL: <http://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/11/20/codice-dei-beni-culturali-e-del-paesaggio#tit1> (Дата звернення: 07.10.2024).
18. Legge 6 luglio 2002, n. 137 Delega per la riforma dell'organizzazione del Governo e della Presidenza del Consiglio dei ministri, nonché di enti pubblici. URL: <http://www.parlamento.it/parlam/leggi/02137l.htm> (Дата звернення: 07.10.2024).
19. Legge 9 marzo 2022, n. 22, Disposizioni in materia di reati contro il patrimonio culturale. URL: <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2022/03/22/22G00030/sg> (Дата звернення: 07.10.2024).
20. Codice Penale. (Testo coordinato ed aggiornato del Regio Decreto 19 ottobre 1930, n. 1398). URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale> (Дата звернення: 07.10.2024).
21. Kodeks Karny. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Tekst ujednolicony. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (Дата звернення: 07.10.2024).

22. Ustawa z dnia 24 lutego 2006 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20060500362/T/D20060362L.pdf> (Дата звернення: 07.10.2024).
23. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/U/D20031568Lj.pdf> (Дата звернення: 07.10.2024).
24. Trestný zákon. Zákon č. 300/2005 Z. z. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300#cast2> (Дата звернення: 07.10.2024).
25. Zákon č. 206/2009 Z. z. Zákon o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2009-26> (Дата звернення: 07.10.2024).
26. Lege nr. 182 din 25 octombrie 2000 privind protejarea patrimoniului cultural național mobil. URL: <http://www.cimec.ro/Legislatie/L-182-2000-Patrimoniu-mobil-republicata-2014.pdf> (Дата звернення: 07.10.2024).
27. Фріс П.Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 19-28. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21RE=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A4-%D1%80%D1%96%D1%81%20%D0%9F#gsc.tab=0 (Дата звернення: 07.10.2024).
28. Вирок Ямпільського районного суду Вінницької області від 20 червня 2017 р. Справа № 231/1217/12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67257776> (Дата звернення: 07.10.2024).
29. ГПУ з'ясовує роль Дмитра Табачника у зникненні картин з будівлі Кабміну. Інтернет ресурс ZAXID.NET. 13 серпня 2015 року. URL: https://zaxid.net/gpu_zyasovuye_rol_dmitra_tabachnika_u_zniknenni_kartin_z_budivli_kabminu_n1361859 (Дата звернення: 07.10.2024).
30. Справжня крадіжка чи чесна підробка? Інтернет ресурс «Україна молода». 04 березня 2010 року. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/1608/116/56647/> (Дата звернення: 07.10.2024).